

Garagoýunlylar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 24 январа, 2025
Garagoýunlylar KARAKOYUNLULAR

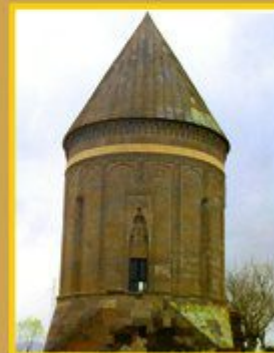
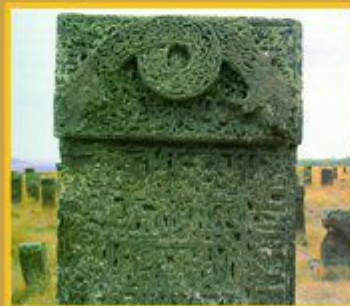
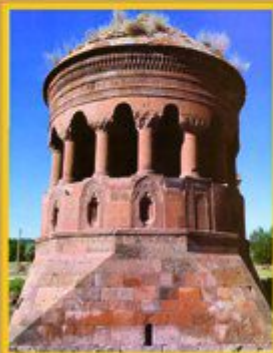
AKGOYUNLY WE GARAGOYUNLY TÜRKMEN DÖWLETLERİ (1350 - 1502) (1410 - 1468)

Bu döwlet oguz türkmenlerinden bolan ynsanlar tarypandan 1350-nji ýylda gurlupdyr. Gurujysy Gara Yülük Osman begdir. Meşhur soltany-Uzyn Hasan beg Türkmendir. Türkmenleriň akgoýunly döwleti 1502-nji ýylda ýok edilipdir.

Bu döwlet oguz türkmenlerinden bolan ynsanlar tarypandan 1450-nji ýylda gurlupdyr. Meşhur soltany-Gara Yusef beg Türkmendir. Türkmenleriň garagoýunly döwleti 1468-nji ýylda ýok edilipdir.

Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm süren Türkmen hânedanı (1351-1469)

İran ve Irak'ta iki yüzyıla yakın hüküm süren Moğol hâkimiyetine fiilen son vererek buralarda Türkmen nüfuzunu tesis etmek suretiyle bilhassa Azerbaycan'ın Türkleşme'sinde önemli rol oynayan Karakoyunlular'ın hangi Oğuz boyuna mensup olduğu bilinmemektedir. Karakoyunlu oymağının etrafında toplanarak onu bir siyasî topluluk haline getiren boyların başında, asıl yurdu Erivan ile Arpaçay'ın Aras'a karıştığı yer arasındaki bölge olan Sa'dlı oymağı gelir. İkinci büyük boy ise adını, Hemedan'a yakın Bahar Kalesi'nden alan ve Hemedan yöresinde oturan Baharlı oymağıdır. Karakoyunlu kabilesi etrafında toplanan diğer Türkmen boylarını Erzurum ve Bayburt civarında bulunan Duharlı (Tokarlı), Gence ve Berdea taraflarında yaşayan Karamanlı, Maraş ve Malatya havalisindeki Ağaçeri, Doğubayazıt yöresindeki Ayınlı, Erdebil bölgesindeki Çekirli (Cakırlı, Cakiri) kabileleri oluşturmaktaydı. Câber-Urfa yöresinde yaşayan Döğer boyu ile Alpavut (Alpagut) ve Karaulus oymakları da Karakoyunlular'ın siyasî faaliyetlerine katılmışlardır.

Karakoyunlular'ın XIV. yüzyılın birinci yarısında Moğollar'a tâbi olarak kışın Musul bölgesinde kışladığı, yazları da Van gölü kıyısındaki Erciş yöresinde geçirdiği bilinmektedir. Karakoyunlular'ın siyaset sahnesine çıkması İlhanlı tahtı için yapılan mücadeleler sırasında oldu. Karakoyunlular'ın ilk beyi sayılan Bayram Hoca (ö. 782/1380) Musul'u alarak buranın idaresini kardeşi Birdi Hoca'ya verdi. Kendisi de beyliğin başına geçti. Moğollar'ın Diyarbekir valileri gibi kışları Musul yöresinde, yazları da Muş-Ahlat bölgesinde, bazan da Erzurum taraflarında geçirmeye başladı. Böylece XIV. yüzyılın ikinci yarısında Van-Erciş bölgesi merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum'dan güneyde Musul'a kadar uzanan Doğu Anadolu bölgesinde beyliğini kurmuş oldu. Mahallî hânedanları kendisine bağladı. Kalenin muhkem oluşuna güvenerek boyun eğmeyen Mardin Artuklu Hükümdarı el-Melikü'l-Mansûr Ahmed'i yenilgiye uğrattı. Fakat el-Melikü'l-Mansûr'un yardım istemesi

üzerine Celâyir Hükümdarı Sultan Üveys, Musul'u ele geçirerek Bayram Hoca'nın kardeşi Birdi Hoca'yı esir aldı (767/1366). Muş ovasında bulunan Bayram Hoca'yı da yenen Sultan Üveys Tebriz'e gitti. Bundan sonra Musul'un Celâyirliler'in elinde kaldığı ve Bayram Hoca'nın Üveys'i metbû tanıdığı sanılmaktadır. Sultan Üveys'in ölümü üzerine (776/1374) yerine geçen oğlu Hüseyin zamanında Celâyir ülkesi Muzafferîler'in istilâsına uğradı. Bu durumdan yararlanan Bayram Hoca, Doğu Anadolu'da hâkimiyetini tekrar sağladı ve İran'da bazı yerleri ülkesine kattı. Dört aylık bir kuşatmadan sonra Musul'u da geri alarak (777/1375) idaresini yeniden kardeşi Birdi Hoca'ya verdi. Durumdan rahatsız olan Celâyirliler 778 (1377) yılının ilkbaharında harekete geçtiler. Van gölü çevresindeki Bendimâhî'yi alıp Bayram Hoca'nın yeğeni Kara Mehmed'in savunduğu Erciş'i kuşattılar. Kara Mehmed'in Celâyirliler'e itaat edip vergi vermeyi kabul etmesi üzerine kuşatmayı kaldırdılar.

Bayram Hoca vefat edince oğlu olmadığı için yerine kardeşi Türemiş'in oğlu Kara Mehmed geçti (1380-1389). Mehmed Bey, 15-20.000 kişilik bir ordu ile üzerine gelen Celâyirli Şehzade Ali'yi 5000 kişilik kuvvetiyle ağır yenilgiye uğrattı (784/1382). Bu zafer Mehmed Bey'e büyük şöhret kazandı. Ayrıca kendisinden yardım istemiş olan Şeyh Ali'nin kardeşi Ahmed'in Celâyir tahtına oturmasını sağladı. Celâyir Hükümdarı Ahmed, Kara Mehmed Bey'in kızı ile evlendirilerek aradaki dostluk kuvvetlendirildi. Aynı şekilde Kara Mehmed Bey de Artuklu Hükümdarı Melik Îsâ'nın kızı ile evlenip aradaki düşmanlığa son vermek istedi. İsteği reddedilince Mardin'i kuşatarak Artuklu ordusunu mağlûp etti. Artuklular, Melik Îsâ'nın kızı yerine kardeşiyle evlenmesi teklifinde bulundular. Mehmed Bey teklifi kabul etti ve iki devlet arasında barış imzalandı. Akkoyunlu tehlikesi yüzünden bu barış Artuklu Devleti yıkılincaya kadar sürdü. Bu sırada Akkoyunlu beylerine yenilen Erzincan Hükümdarı Mutahharten'in yardım isteği üzerine Kara Mehmed Bey yardıma gitti ve Akkoyunlular'ı yenilgiye uğrattı. Akkoyunlu beyleri Kayseri

Hükümdarı Kadı Burhâneddin'e sığındılar (788/1386).

Karakoyunlular, bütün Anadolu'yu nüfuzları altına aldıkları bu dönemde Batı İran'ı zaptetmiş olan Timur (788/1386) Anadolu'yu da istilâ için fırsat kolluyordu. Kendisini ziyaret edip bağlılığını bildirmeyen Kara Mehmed Bey'i hacı kafilelerine ve ticaret kervanlarına saldırmakla suçlayarak 789'da (1387) Erzurum'a kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Buradan Karakoyunlular üzerine asker sevkettiyse de pek başarılı olamadı, Kara Mehmed Bey çok az bir kuvvetle Timur'a karşı koydu ve onun Mâverâünnehir'e dönmesinden sonra bir fâtih olarak Tebriz'e girdi (790/1388). Şehirde bir süre kalıp bir muhafız birliği bırakarak ülkesine döndü. Fakat Timur'a karşı büyük zafer kazanan kumandanlarından Pîr Hasan'ın isyanı üzerine girdiği savaşta öldü (Rebûlâhir 791 / Nisan 1389).

İsyan sebebi bilinmeyen Pîr Hasan, Bayram Hoca'nın daha önce öldürmüş olduğu Hüseyin Bey'in oğlu idi. Mehmed Bey'e karşı kazandığı zaferden sonra Karakoyunlu Beyliği'nin başına geçmek istediye de Türkmenler'in önemli bir kısmı Kara Mehmed'in oğullarından Mısır Hoca'nın etrafında toplandı. Pîr Hasan'la mücadele için Mardin hükümdarından ve diğer komşularından yardım isteyen Karakoyunlular'ın başına Kara Yûsuf geçti (1389-1420). Câber hâkimi Döğner Sâlim Bey araya girerek Karakoyunlu beyleri arasındaki mücadeleyi sona erdirdi (792/1390). Bir yıl sonra Pîr Hasan Bey de öldü. Kara Yûsuf, beyliğin nüfuzunu yeniden kuvvetlendirmek için Celâyir beyleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Tebriz'e geldi (794/1392). Aynı yıl içinde iki defa şehre gelen Yûsuf Bey, Van gölünün kuzeyinde Pîr Hasan'ın oğlu Hüseyin Bey ile savaştı. Bu sırada Timur tekrar ortaya çıktı.

Celâyirli Sultan Ahmed'i kaçmaya mecbur bırakarak Bağdat'ı alan Timur ardından kuzeye yöneldi. Karakoyunlu beylerinden Birdi Hoca oğlu Yar Ali ile Erbil Emîri Şeyh Ali değerli armağanlarla Timur'u ziyaret ettikleri için mevkilerini korudular. Ordusunu Karakoyunlu oymakları üzerine salarak hayvanlarını yağmalatan Timur, Muş civarına geldikten sonra

kumandanlarını Kara Yûsuf'u yakalamaya memur etti (796/1394). Hiçbir netice alamayan Timur, Erzurum ovasına hâkim bir noktada bulunan Avnik Kalesi'ni kuşattı. Kara Yûsuf'un kardeşi Mısır Hoca, kırk üç gün süre ile kaleyi savunduktan sonra teslim etmek zorunda kaldı (2 Şevval 796 / 31 Temmuz 1394). Mısır Hoca'yı Semerkant'a götüren Timur orada gizlice öldürttü. Kardeşinin intikamını almak isteyen Kara Yûsuf, Avnik Kalesi'ne saldırarak kale kumandanı Atlamış'ı esir aldı (797/1395). Bunun üzerine Timur, Hindistan seferini tamamlayıp yeniden Azerbaycan'a döndü (798/1396). Âni bir baskına uğramamak için Musul'a çekilen Kara Yûsuf, Timur'un Sivas'a doğru yürüyüşe geçeceği haberini alınca Celâyirli Sultan Ahmed ile birlikte Mısır Memlûk sultanına sığınmak istedi. Memlûk sultanının Timur'dan çekinerek sığınma isteğini kabul etmemesi üzerine de Osmanlı ülkesine gittiler (802/1400).

Timur, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'den Kara Yûsuf'un kendisine teslim edilmesini ya da öldürülmesini, bu yapılmadığı takdirde ülkeden çıkarılmasını istedi. Yıldırım Bayezid, Timur'un isteklerini yerine getirmediği gibi Kara Yûsuf'a Aksaray'ı dirlik olarak verdi. Ayrıca Sultan Ahmed ile Yûsuf Bey'i de yanına alıp Timur ile aralarının açılmasının başlıca müsebbibi saydığı Mutahharten'in üzerine yürüdü. Mutahharten'i bozguna uğratarak Erzincan'ı aldı ve yönetimini Kara Yûsuf'a verdi. Fakat Yûsuf Bey on altı gün sonra Erzincan hâkimliğinden kendi isteğiyle vazgeçti.

Yıldırım Bayezid'in Kara Yûsuf'u konuk etmesi Timur'un Osmanlılar'a karşı sefer açmasının başlıca sebeplerinden biri oldu. Osmanlı ülkesinde sekiz dokuz ay kadar ikamet eden ve büyük itibar gören Kara Yûsuf, Muharrem 805'te (Ağustos 1402) Bursa'dan Hille'ye geldi. Bu sırada Timur'un Musul'u Pîr Hasan'ın oğlu Hüseyin'e verdiği anlaşılmaktadır. Timur, Hüseyin Bey'i Kara Yûsuf'a karşı mücadeleye teşvik ediyordu. Kara Yûsuf, Hille'ye döndükten sonra dostu Celâyirli Sultan Ahmed'e oğlu ile giriştiği mücadelede yardım etti. Fakat bilinmeyen bir sebepten dolayı araları açılınca Bağdat'ı işgal

etti. Sultan Ahmed güçlükle   le kaçarak canını kurtarabildi. Bu gelişmeleri yakından izleyen Timur iki torununun kumandasında büyük bir orduyu Bağdat'a gönderdi. Kara Yûsuf, çok az bir kuvvetle  a ataylılar'ı durdurmak istediye de başarılı olamadı. Karde i Yar Ali savaş sırasında öldürüldü. Karısı esir alındı. Kendisi de   le kaçarak büyük zorluklarla  am'a ula abildi (Reb  levvel 806 / Eylül 1403).

Kara Yûsuf,  am n ibi  eyh Mahm d  tarafından iyi kar ılındı. Çok geçmeden eski dostu Celâyirli Sultan Ahmed de  am'a geldi. Fakat  am n ibi Memlûk Sultanı Ferec'in emri üzerine onları tutukladı. Timur'un baskısı ile Kahire'den ölüm fermanları geldiği halde n ib bu emre uymadı. Kara Yûsuf ile Sultan Ahmed bir yıl kaldıkları hapishanede aralarında bir anla maya vardılar. Buna göre Irâk-ı Arab Sultan Ahmed'in, Azerbaycan da Kara Yûsuf'un olacaktı. Ayrıca bu sırada doğan Kara Yûsuf'un oğlu P r Budak'ı Sultan Ahmed evlât edinerek dostluk peki tirildi. Sultan olmak için isyana hazırlanan  am n ibi, Yûsuf Bey ile Sultan Ahmed'den yararlanmak için onları serbest bıraktı (Receb 807 / Ocak 1405).

Yûsuf Bey ülkesine dönmek üzere 808 Muharreminde (Temmuz 1405) yola  ıktı. Her yöreden gelen Türkmen beylerinin katılmasıyla gittikçe kuvveti arttı. Avnik'i ele geçirerek Doğu Anadolu'daki topraklarına yeniden sahip oldu. Bundan sonra Azerbaycan ve iki Irak'ın sahibi ve etraftaki mahall  h nedanların metb u sayılan Timur'un torunu Eb  Bekir Mirza  zerine yürüdü. Aras nehri kenarında cereyan eden savaşta Yûsuf Bey, Eb  Bekir Mirza'yı yendi (2 Cem ziyelevvel 809 / 15 Ekim 1406). Tebriz yakınlarındaki Serdr d'da yapılan ikinci savaşı da Yûsuf Bey kazandı (16 Zilkade 810 / 13 Nisan 1408). Serdr d zaferi Kara Yûsuf'a Azerbaycan'ı kazandırdı. Bundan sonra kumandanlarından Bistam Bey'i Irâk-ı Acem'in fethiyle görevlendirdi. Bistam Bey Sultâniye ve Kazvin'i ele geçirdi. Bu sırada Mardin Artuklu hükümdarının Akkoyunlular'ın saldırısına karşı yardım istemesi  zerine Yûsuf Bey  mid önlerine geldi (1409 İlkbaharı) ve Akkoyunlu beyini bozguna

uğrattı. Buradan Mardin'e giderek el-Melikü's-Sâlih'in Mardin'i koruyamayacağına karar verdi. Ona kızını ve Musul'u verip Mardin'e kendi beylerinden birini tayin etti. Böylece üç asırdan fazla bir süre yaşamış olan Artuklu hânedanlığına son vermiş oldu. Ertesi yıl halkın şikâyeti üzerine Erzincan'ı Mutahharten'in torunu Şeyh Hasan'ın elinden alarak kumandanlarından Pîr Ömer Bey'i vali tayin etti. Bunlarla meşgulken Celâyirli Sultan Ahmed'in Azerbaycan üzerine geldiğini duyunca oraya yöneldi. Tebriz civarındaki Esed köyünde onu ağır bir yenilgiye uğrattı (28 Rebûlâhir 813 / 30 Ağustos 1410). Başta Emîrü'l-ümerâ Çekirli Bistam Bey olmak üzere kumandanların ısrarı üzerine ele geçirilmiş olan Sultan Ahmed'in öldürülmesine razı olmak zorunda kaldı. Öldürülmeden önce kendisinden, Sultan Ahmed'den saltanatı evlât edinmiş olduğu Kara Yûsuf'un oğlu Pîr Budak'a ve Irâk-ı Arab'ı da Kara Yûsuf'un en büyük oğlu Şah Mehmed'e verdiği dair yarlıklar alındı. Kara Yûsuf, Türkmen beylerini ve Azerbaycan emîrlerini Tebriz'de toplayarak Pîr Budak'ı sultan ilân etti (814/1411). Kendini oğlunun vekili sayan Yûsuf Bey diğer beylerle birlikte Pîr Budak'a tâzimde bulundu. Aynı yıl Kara Yûsuf'un en büyük oğlu Şah Mehmed Bağdat'ı fethetti. Kara Yûsuf'un bölgede büyük bir nüfuza sahip olmasını kendileri için tehlike sayan Gürcü Kralı Köstendil, Şirvanşah Şeyh İbrâhim ve Şeki hâkimi Ahmed, Kara Yûsuf'a karşı bir ittifak meydana getirdiler. Kür boylarında yapılan savaşta müttefikler ağır bir yenilgiye uğradı (815/1412). Yûsuf Bey, bundan sonra önemli bir ticaret merkezi olan Sultâniye şehrini idare eden Çekirli Bistam Bey'in itaatsizliğine son vermek için harekete geçti. Şehrin valiliğine oğullarından Cihan Şah'ı getirdi (818/1415). Akkoyunlular'ın Karakoyunlu ülkesine sık sık düzenledikleri saldırılar sebebiyle Akkoyunlu Karayülük Bey'in üzerine yürüdü (820/1417) ve Mardin-Âmid arasında onu yendi. Tekrar kaçması üzerine Memlûk sınırları içinde de kovalayarak Mercidâbık'ta bir defa daha mağlûbiyete uğrattı (18 Şâban 821 / 20 Eylül 1418). Bütün ağırlığı Yûsuf'un eline geçen Karayülük Memlûk sultanına sığındı. Memlûkler'in Karayülük'ü koruması yüzünden Memlûk Devleti'ne ait Ayıntab ile Bire (Birecik)

Karakoyunlular tarafından yağma ve tahrip edildi. Kara Yûsuf Mardin'e yaklaştığında oğlu Pîr Budak'ın ölüm haberini aldı (Ramazan 821 / Ekim 1418). Çok sevdiği oğlunun ölümünden dolayı Tebriz'de günlerce yas tuttu.

Kara Yûsuf hayatının son günlerini de Memlûk sultanı, Çağatay hükümdarı ve Akkoyunlular'la mücadele ederek geçirdi. Timur'un oğlu ve halefi Şâhruh, Kara Yûsuf'u tehdit ediyor ve Kazvin ile Sultânîye şehirlerinin iadesini, kendisinin de metbû tanınmasını istiyordu. Buna karşılık Azerbaycan, Irâk-ı Arab ve Doğu Anadolu'daki yerler Yûsuf Bey'in tasarrufunda kalacaktı. Yûsuf Bey'in bu teklifi reddetmesi üzerine Şâhruh, içinde fillerin de bulunduğu 200.000 bir kişilik ordu ile onun üzerine yürüdü. Ağır hasta olduğu halde Yûsuf Bey, 50.000 kişilik ordusuyla birlikte Şâhruh'u karşılamak üzere harekete geçti. Ancak Tebriz'in güneydoğusunda Ucan'a yakın bir yerde vefat etti (7 Zilkade 823 / 13 Kasım 1420). Ordusu dağıldı. Karakoyunlu Devleti'nin kurucusu sayılan Kara Yûsuf beyliğin başına geçtiği zaman devlet Erciş civarında küçük bir beylikti. Ölümünde Karakoyunlular'ın hâkimiyet sahası Erzincan'dan Kazvin'e, Gence'den Bağdat'a kadar uzanıyordu.

Yûsuf Bey'in ölümünden sonra askerlerinden çoğu Kerkük'te bulunan İskender Bey'in (1420-1438) yanına gitti. İskender de bunlarla birlikte, Mardin'i kuşatmış olan Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in üzerine yürüdü. Onu Nusaybin yakınlarındaki Şeyh Kendi'nde yapılan savaşta mağlûp etti (Rebîülâhîr 824 / Nisan 1421). Ancak Erzurum ile Ağrı arasındaki Eleşkirt ovasında Şâhruh'un ordusu karşısında üç gün süren savaşta (29 Receb – 1 Şâban 824 / 30 Temmuz – 1 Ağustos 1421) bozguna uğradı. Bu mağlûbiyetten sonra İskender Mirza yeniden toparlanmaya çalıştı. Hükümdarlığının ilk yıllarını Şâhruh'u metbû tanıyan Hakkâri ve Bitlis hâkimleriyle uğraşmakla geçirdi. Ahlat'ı alamadıysa da 828'de (1425) Van'ı zaptetti. Ardından Makû Kalesi'ni Ermeniler'den aldı (830/1427). Şirvan'a bir akın düzenleyerek Şâhruh'un Sultânîye valisini yendi ve burayı Zencan ve Kazvin ile birlikte ülkesine kattı (831/1428). Bunun

üzerine harekete geçen Şâhruh'un ordusu ile Selmas civarında iki gün süren kanlı bir savaş yapıldı (17-18 Zilhicce 832 / 17-18 Eylül 1429). Karakoyunlular üstün Çağatay ordusu karşısında dağıldılar. Şâhruh, Kara Yûsuf'un en küçük oğlu Ebû Said'i Azerbaycan emirliğine getirdiyse de İskender Mirza onu ortadan kaldırıp bölgeye yeniden hâkim oldu (833/1430).

İskender Bey daha sonra Şirvan'ı yağmaladı. Bölgedeki gelişmeler üzerine Şâhruh üçüncü defa Azerbaycan seferine çıktı (Rebîülâhîr 838 / Kasım 1434). Türkmen beylerinin tavsiyelerine uyarak, İskender'e karşı isyan eden ve Şâhruh'u metbû tanıyan Cihan Şah'ı ağabeyi İskender'in üzerine gönderdi. İskender Bey Osmanlılar'a sığınmak üzere Tebriz'den ayrıldı. Şâhruh 50-60.000 kişilik bir ordu ile İskender'i takip ettirdi. İskender, Osmanlı ülkesine geçmek için Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'den yol istemek zorunda kaldı. Şâhruh'tan yolu kesmesi tâlimatını almış bulunan Karayülük yol vermeyince Karakoyunlular'la Akkoyunlular arasında çok şiddetli bir savaş başladı. 20.000 kişiden oluşan Akkoyunlu ordusu 3000 kişilik İskender kuvvetleri karşısında ezildi. Pek çok Akkoyunlu kumandanı öldü. Karayülük Osman Bey de yaralı olarak çekildiği Erzurum Kalesi'nde öldü (Safer 839 / Eylül 1435). İskender Bey Erzurum'a girdi, ancak Şâhruh'un gönderdiği Mirza Muhammed Cüki'nin 60.000 kişilik ordusunun yaklaştığını duyunca oradan ayrılıp Osmanlı ülkesine gitti. Şâhruh, Osmanlı Padişahı II. Murad'a gönderdiği özel elçi vasıtasıyla İskender Bey'in yakalanıp kendisine teslim edilmesini istedi. Bir taraftan da Cihan Şah'a yardımcı kuvvet vererek İskender'in ailesinin bulunduğu kaleyi zaptettirdi. Karabağ'dan ayrılıp (Şevval 839 / Mayıs 1436) Ucan'a gelen Şâhruh burada Azerbaycan hükümdarlığını Cihan Şah'a verdi ve bir daha gelmemek üzere Horasan'a hareket etti.

Osmanlı ülkesinde büyük itibar gören İskender Bey, Ebû Said gibi Cihan Şah'ı da kolayca tasfiye edebileceğine inanarak yeniden harekete geçti. Harput'u kuşattıysa da alamadı ve Tebriz'e gitti. Cihan Şah da Tebriz'e yürüdü. Bunun üzerine

İskender Bey, onunla savaşmak için Tebriz'den ayrılıp Süfyân'dan Heft Çeşme'ye geldi. Savaştan önce Karamanlı boy beyi Pîrî Bey'in Cihan Şah tarafına geçmesi İskender'in ümidini tamamen kırdı ve savaş meydanından kaçarak ailesi ve hazinesinin bulunduğu Alıncak Kalesi'ne sığındı. Cihan Şah'a karşı burada direnmeye çalışan İskender bir aile meselesi dolayısıyla oğlu Şah Kubâd tarafından öldürüldü (Zilkade 841 / Mayıs 1438).

Cihan Şah (1438-1467), İskender'in ölümünden sonra Irak hariç bütün Karakoyunlu ülkelerinin yegâne hâkimi oldu. Bu hükümdar zamanında Karakoyunlu Devleti bir imparatorluk mahiyetini alıp en parlak devrini yaşadı. Cihan Şah, hükümdarlığının ilk dış seferini Gürcistan üzerine yaparak başarıyla sonuçlandırdı (844/1440). Bu ülkeye 849'da (1445) bir defa daha yürüdü. Bu sırada Bağdat, İskender'in kardeşi İsfahan Mirza'nın hâkimiyetinde bulunuyordu. İspan, İspend (İsfend) olarak da anılan İsfahan Mirza Irak'ın geniş bir kısmına hâkimdi. İsfahan Mirza, oğlu henüz çocuk yaşta olduğu için ölümünden (Zilkade 848 / Şubat 1445) önce yerine İskender Mirza'nın oğlu Elvend'in geçirilmesini vasiyet etmişti. Fakat emîrlerin çoğu bu vasiyeti yerine getirmede ve İsfahan'ın oğlu Fûlâd'ı tahta çıkardı. Bazı emîrler de Cihan Şah'ı Bağdat'ın fethine teşvik ettiler. Cihan Şah altı aylık bir kuşatmadan sonra Bağdat'ı aldı (850/1446). Çağatay Hükümdarı Şâhruh'un vefatı üzerine de (851/1447) Sultâniye ve Kazvin'i ülkesine kattı. Bu sırada yeğeni Elvend'i koruyan ve kendisine teslim etmeyen Akkoyunlu Hükümdarı Cihangir Mirza'ya karşı başlattığı uzun savaş, kuvvetlerini yıpratmaktan ve Akkoyunlular'ın düşmanlığını arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Buna karşılık Timurlu şehzadeleri arasında çıkan saltanat mücadelelerinden yararlanıp Rey, İsfahan ve Fars vilâyetlerini idaresi altına aldı. Ardından Kirman'ı da ülkesine kattı (856-857/1452-1453).

Bundan sonra Cihan Şah, Muşa'sa'lar'ın Irak'a yaptığı hücumları önlemeye çalıştı. Bu sırada Akkoyunlu Beyliği'nde Cihangir Mirza ile kardeşi Uzun Hasan arasındaki taht

kavgasında Cihangir, Cihan Şah'tan yardım istedi. Akkoyunlular'ın gücünü kırmak için bunu iyi bir fırsat bilen Cihan Şah, Tarhan oğlu Rüstem kumandasında büyük bir orduyu Hasan Bey üzerine gönderdi. Uzun Hasan bu orduyu Âmid önünde ağır bir yenilgiye uğrattı (Receb 861 / Haziran 1457). Bu yenilginin ardından Cihan Şah Horasan üzerine yürüdü. Karışıklıklar içinde bulunan Horasan'ı ülkesine katmayı amaçlayan bu sefer gayesine ulaşmadıysa da yapılan antlaşma ile Cihan Şah'ın Esterâbâd bölgesiyle Irâk-ı Acem, Fars ve Kirman üzerindeki hâkimiyeti tanındı. Horasan seferinin başarıya ulaşmamasının başlıca sebebi, Makû Kalesi'nde tutuklu bulunan Cihan Şah'ın oğlu Hasan Ali'nin Tebriz'e gelerek sultanlığını ilân etmesiydi. Cihan Şah sefer dönüşü Hasan Ali'yi yakalayıp Makû Kalesi'ne hapsettirdi. Fakat Cihan Şah'ın diğer oğlu, Fars ve Bağdat Valisi Pîr Budak'ın isyanı yıllarca sürdü. Cihan Şah, Şîraz üzerine yürüyerek oğlunu sadece Bağdat valiliğiyle yetinmeye zorladı (866/1462). Fakat Pîr Budak isyankâr tavrını sürdürünce Cihan Şah Bağdat üzerine yürüdü. Bir yıl yedi ay süren (15 Rebîülâhir 869 – 1 Zilkade 870 / 15 Aralık 1464 – 15 Haziran 1466) Bağdat kuşatması sonunda Cihan Şah oğlunun hayatına son verdi ve şehre beylerinden Tuvacı Alpavut Muhammed'i vali tayin etti.

Horasan'dan Erzurum'a, Şirvan'dan Basra'ya kadar uzanan, bütün İran, Arrân, Irak ve Doğu Anadolu bölgelerinin hâkimi olan Cihan Şah son seferini Akkoyunlular üzerine yaptı. Doğu Anadolu'nun ancak bir kesimine sahip olan Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'den 861 (1457) yılındaki yenilginin intikamını almak için düzenlenen bu sefer Cihan Şah'ın da sonu oldu. Kışın bastırması yüzünden seferden geri dönülürken Bingöl ile Kiğı arasındaki Sancak mevkiinde Uzun Hasan'ın baskınına uğrayan Cihan Şah kaçarken öldürüldü (12 Rebîülâhir 872 / 10 Kasım 1467).

Cihan Şah'ın ölümü üzerine bazı Karakoyunlu beyleri Makû Kalesi'ne giderek oğlu Hasan Ali'yi (1467-1469) tahta çıkarmak üzere hapisten çıkardılar. Aynı anda Tebriz'de de İskender

Bey'in kızları Ârâyiş ile Şah Saray kardeşleri Hüseyin Ali'nin hükümdarlığını ilân ettiler. Fakat Cihan Şah'ın karısı Can Begüm kardeşi Kasım'ı gönderip Hüseyin Ali'yi öldürttü ve İskender'in kızlarını hapsettirdi. Şehri ve hazineyi az sonra gelen Hasan Ali'ye teslim etti. Fakat Hasan Ali, tahtı kendisine teslim eden ve daha önce hayatını kurtarmış olan üvey annesi Can Begüm ile kardeşlerini öldürttü.

Hasan Ali tahta geçer geçmez Uzun Hasan'a karşı savaş hazırlıklarına başladı. Sayıca kalabalık ve teçhizatı daha iyi olan Karakoyunlu ordusu Akkoyunlu ordusu karşısında dağıldı (Zilhicce 872 / Temmuz 1468). Hasan Ali, Gence ve Berdea yöresinde oturan Karamanlı kabilesine sığındı. Yardım istediği Horasan ve Mâverâünnehir Hükümdarı Ebû Said Mirza Han'ın Azerbaycan sınırına geldiğini duyunca onun yanına gitti. Ebû Said Mirza Han'ın Uzun Hasan Bey tarafından mağlûp edilip esir alınmasından sonra Hemedan taraflarına yöneldi. Şehri almak üzere iken yetişen Uzun Hasan'ın oğullarından Uğurlu Mehmed, Hasan Ali'yi yendi ve önce esir aldı, daha sonra da öldürttü (Şevval 873 / Nisan 1469). Çağdaş tarihçilerden Gıyâsî, Hasan Ali'nin yenildikten sonra Elvend dağına kaçtığını, yakalanacağını anlayınca da intihar ettiğini yazar. Bu sırada Baharlı kabilesi beyleri, Cihan Şah'ın oğlu olan ve Uzun Hasan tarafından gözlerine mil çekilmiş bulunan Yûsuf Mirza'yı Fars'ta hükümdar ilân ettilerse de Şehzade Uğurlu Mehmed onu da yenerek öldürttü (1469). Böylece Karakoyunlu Devleti eski düşmanları Akkoyunlular tarafından ortadan kaldırılmış oldu. Bütün Karakoyunlu ülkeleri Akkoyunlular'ın eline geçti. Cihan Şah'ın Bağdat valiliğine getirdiği Alpavut Tuvacı Pîr Muhammed Bey'in ölürken yaptığı vasiyet üzerine Karakoyunlu hânedanından Zeynel oğlu Hüseyin Ali beylik tahtına geçirildi. Hüseyin Ali'nin beyliği sırasında Hille Valisi Kara Mûsâoğlu, İskender'in oğlu Şah Ali'yi sultan ilân etti. Bunlar yakalanıp ölümle cezalandırıldıkları gibi Hüseyin Ali de dokuz aylık bir beyliğin ardından öldü. Yerine geçen kardeşi Hille Valisi Şah Mansûr'un beyliği ise ancak iki ay sürdü. Bağdat'ı Uzun Hasan'ın oğlu Maksûd'a teslim ettikten sonra hakkında yapılan

şikâyetler üzerine muhâkeme edildi ve ölüm cezasına çarptırıldı (14 Cemâziyelâhîr 874 / 19 Aralık 1469). Böylece Karakoyunlular'ın Bağdat kolu da sona ermiş oldu. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın ölümü üzerine Baharlı beylerinden Pîr Ali, Bayram ve Yar Ali, Karakoyunlu Devleti'ni ihya etmek için Horasan'dan gelip Kirman'ı ele geçirdiler (884/1479). Fakat üzerlerine gelen Akkoyunlular karşısında başarısızlığa uğrayarak Cürcân'a gittiler.

Karakoyunlular Devleti'nin teşkilâtı, esas itibariyle selefleri Celâyirliler Devleti teşkilâtına ve dolayısıyla İlhanlılar'ınkine dayanıyordu. Karakoyunlu hükümdarları da Kara Yûsuf'un tahta çıkardığı Pîr Budak'tan itibaren daha çok sultan unvanını kullandılar. Paralarda bazan ismin sonuna bahadır unvanı da eklenirdi. Bundan başka han, hakan ve padişah unvanlarını da kullanmışlardır. Onların da saraylarında mühürdar, yasavul (teşrifatçı), şagavul (mihmandar), mîrâhur, rikâbdar, yamçı (ulak), kuşçu, sofracı, şiracı (şerbetçibaş), kitabdâr (kütüphaneci) ve diğer görevliler vardı. Bu görevlilerden hemen hepsinin sayısı birden fazla idi. Hükümdarların "inak" denilen yakınları ve diğer mahrem adamları ve çavuşları bulunurdu.

Merkez teşkilâtı şu divanlardan oluşuyordu: Dîvân-ı Emâret, Dîvân-ı Vezâret, Dîvân-ı Emâret-i Tuvacıyân ve Dîvân-ı Pervâne. Bunlardan Dîvân-ı Emâret başlıca askerî işlerle meşgul olurdu. Bu divanın başı emîr-i dîvân idi. Ancak Dîvân-ı Emâret'te birden fazla emîr-i dîvân bulunabilirdi. Cihan Şah'ın son zamanlarında dört emîr-i dîvân vardı. Divan emîrleri en büyük beyler olup yarlıklarda imzaları yer aldığı gibi tuğ ve nakkâre sahibi idiler. Başında vezirin bulunduğu Dîvân-ı Vezâret'te bütün mülkî işler görüşülürdü. Dîvân-ı Emâret-i Tuvacıyân, devletin bütün askerlerini savaş zamanında toplamakla görevliydi. Devletin sahip olduğu askerin defterleri de bu divanda tutulurdu. Dîvân-ı Pervâne ise hüküm, nişan ve yarlıkların yazıldığı daire idi. Bu divanın başına da pervâneci denilirdi.

Taşra teşkilâtına gelince vilâyetler şehzade ve beyler tarafından yönetilirdi. Taşrada görevli şehzade ve beylerin sultanınki gibi görevlileri ve merkezdeki divanlardan daha küçük divanları vardı. Bey unvanını taşıyan askerî valilerde memuriyet genellikle babadan oğula intikal ederdi, bunlar kendilerine iktâ edilmiş yerlerin geliriyle geçinirlerdi. Şehirlerde daruga adı verilen memurlar vardı. Darugalar malî ve idarî işlere bakanların âmirleriydi. Bunların siyasî yetkileri de vardı. Hükümdarların şahıslarına bağlı, devlet merkezinde oturan askerlerine leşker-i hâssa denilirdi. Şehzade ve beylerin de kendilerine ait askerleri vardı ve bunlara nöker adı verilirdi. Gerek hükümdarın gerek şehzade ve beylerin askerleri eğitilmiş ve maaşlı askerlerdi. Vergiler Osmanlılar'da olduğu gibi şer'î ve örfî olmak üzere iki kısımdı. Ancak bu yüzyıllarda örfî vergilerin dikkati çekecek derecede çok olduğu görülmektedir. Muhassıl ve tahvildar malî tahsilâtı yapan başlıca memurlardı.

Karakoyunlular zamanında Şiîlik faaliyetleri yaygınlaşmıştır. Azerbaycan ve Anadolu'da Şeyh Cüneyd-i Safevî'nin başarılı faaliyetleri, Hûzistan'da Muşa'sa'lar'ın hareketleri Şiîliğin silâhla yayılmaya çalışıldığını gösteren en önemli delillerdir. Yar Ali gibi Karakoyunlu hânedanında Hz. Ali'ye karşı şuurlu bir sevginin mevcut olduğu söylenebilir. Ancak Kara Yûsuf, İskender ve Cihan Şah'ın paralarında dört halifenin isimleri görülür. Ayrıca çağdaş Akkoyunlu, Memlûk ve Timurlu kaynaklarında Karakoyunlu hükümdarlarının Şiîliğe meyilleri olduğu hakkında bir kayda rastlanmamaktadır.

Cihan Şah Mirza yazdığı Türkçe şiirlerle Âzerî edebiyatında önemli bir mevkiye sahiptir. Onun Molla Câmî ile mektuplaştığı ve âlimleri himaye ettiği bilinmektedir. Celâleddin ed-Devvânî bunlardan biridir. Cihan Şah'ın oğullarından Pîr Budak da şair ruhlu bir şehzade olup beğenilen şiirleri vardı. Kardeşleri Hüseyin Ali'nin tahta çıkması için harekete geçen kız kardeşleri Şah Saray ve Ârâyîş'in de şair oldukları kaynaklarda belirtilmektedir.

Cihan Şah'ın Tebriz'de başlıca cami ve zâviyeden müteşekkıl bir külliyesi vardır. Künyesine nisbetle Muzafferîye adını taşıyan bu külliyenin, hatunu Can Begüm tarafından yaptırıldığını Ebû Bekr-i Tihriânî bildirir. Mavi çinilerle süslenmiş olduğu için Tebriz halkı tarafından Mescid-i Kebûd (Gökmescid) denilen bu eser uzmanlarca İran'ın günümüzde sanat değeri en yüksek eserlerinden biri sayılmaktadır.

• BİBLİYOGRAFYA

Muzafferîyye Külliyesi Vakfiyeleri, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3340, vr. 4a vd.

Fermânhâ-yı Türkmânân-ı Karakoyunlu ve Akkoyunlu (nşr. Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî), Kum 1352 hş., s. 19-55.

Münşeât Mecmuası, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4031, vr. 3b-7b; a.e., Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3333, vr. 33b, 36a, 43b, 45b.

Hüsâmeddin Efendi Mecmuası, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3673, vr. 59b-66a.

Esterâbâdî, Bezm ü Rezm (nşr. Kilisli Muallim Rifat), İstanbul 1928, s. 370.

Nizâmeddîn-i Şâmî, Zafernâme (nşr. F. Tauer), Prague 1937, tür.yer.

İbn Dokmak, el-Cevherü's-semîn, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3172, s. 181, 182, 183.

Hâfız-ı Ebrû, Zübdetü't-tevârîh, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4371, tür.yer.

a.mlf., Zeyl-i Câmi'u't-tevârîh (nşr. Hânâbâ Beyânî), Tahran 1317, tür.yer.

İbn Arabşah, 'Acâ'ibü'l-mağdûr, Kahire 1285, s. 50, 90.

Aynî, 'İkdü'l-cümân, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi,

nr. 2395-2396, tür.yer.

Şerefeddin, Zafernâme (Abbâsî), tür.yer.

İbn Tağrîberdî, en-Nücûmü'z-zâhire (Popper), VI, 410-415.

Ebû Bekr-i Tihriânî, Kitâb-ı Diyârbakriyye (nşr. Necati Lugal – Faruk Sümer), Ankara 1962-64, I-II, tür.yer.

Abdürrezzâk es-Semerkindî, Maṭla‘u’s-sa‘deyn (nşr. Muhammed Şâfî), Lahor 1946-49, I-II, tür.yer.

Âşıkpaşazâde, Târih, s. 246 vd., 249.

Neşrî, Cihannümâ (Unat), I, 332-334.

Mîr Yahyâ Kazvînî, Lübbü't-tevârîḥ (nşr. Seyyid Celâleddîn-i Tahrânî), Tahran 1314, s. 211-218.

Gaffârî, Cihânârâ, Tahran 1342 hş., s. 247-250.

Âlî Mustafa, Künhü'l-ahbâr, İstanbul, ts., III/3, s. 33-38.

Kâtib Ferdi, Mardin Mülûk-i Artukiyye Târihi (nşr. Ali Emîrî), İstanbul 1331, s. 55 vd., 61, 67 vd.

T. de Medzoph, Exposé des guerres de Tamerlan et de Schach Rokh (trc. F. Nève), Bruxelles 1860, s. 109, 112-113.

Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu, İstanbul 1321, IV, 446-470.

C. T. Tabâtabâî, Sikkehâ-yı Şâhân-ı İslâmî-yi Îrân, Tebriz 1350 hş., II, 145-157.

Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 58-62, 74-76; ayrıca bk. tür.yer.

a.mlf., Medhal, s. 286-312.

V. Minorsky, “The Clan of the Qara-Qoyunlu Rulers”, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 391-395.

a.mlf., “Kara Koyunlu Cihan Şah ve Şiirleri” (trc. Mine Erol), Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, Ankara 1970, s. 153-180.

Faruk Sümer, Kara Koyunlular, Ankara 1967.

a.mlf., “Kara-Koyunlular”, İA, VI, 292-305.

a.mlf., “Ḳarā-Ḳoyunlu”, EI2 (İng.), IV, 584-588.

Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480 (nşr. A. K. Sanjian), Cambridge 1969, tür.yer.

Abdülalî Kareng, Âsâr-ı Bâstânî-i Âzerbâycân, Tebriz 1351 hş., s. 281.

Abbas el-Azzâvî, Târîhu’l-‘Irâk beyne ihtilâleyn, Bağdad 1357, III, 88 vd.

Hüseyin-i Kerbelâî, Ravzâtü’l-cinân (nşr. Ca’fer Sultân el-Kurrâî), Tahran, ts., I, 524.

İsmail Aka, İran’da Türkmen Hâkimiyeti: Kara Koyunlular Devri, Ankara 2001, s. 1-84.

Adnan Sadık Erzi, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar”, TTK Belleten, XVIII/70 (1954), s. 179-221.

Mükrimin Halil Yinanç, “Cihan-Şah”, İA, III, 173-189.

Faruk SÜMER. Taryhy makalalar